

Mi se tomu moramo čuditi; jer ako za ikoga, a to sigurno najprije za historika vriedi ona Spencerova: „Svaki pravi učenjak mora zaista uvidjeti, da ne samo preko dohvata znanja nego i preko ljudskoga mišljenja u obće ima svemožan prazrok, koji se očituje svuda u naravi, životu i misli“. ¹²

Rothova bojazan obuzima i one, koji no misle poviest „uprirodosloviti“ i tim joj oteti njezin etični karakter. Ovim odgovaramo s Tyndalom: „Mi ne možeme poviesti bistrim okom čitati ili narav ljudsku temeljito proučiti, a da ne osjećamo onakve etične potrebe. Čovjek nije nikad bio zadovoljan, niti će ikada zadovoljan biti pukimi operacijami i produkti uma; dakle ni prirodoslovje ne može svim zahtjevom njegove naravi zadovoljiti“. ¹³

Dok mi tako vojujemo proti onim, koji u povjestnom razvoju nazrevaju fizičnu nuždu, vojujemo ujedno i proti onim, koji u povjestnom razvoju vide puku realizaciju volje božje. Ako je naime volja božja sve što u svietu djeluje, što li je onda volja čovječja? Ništa. Ona je i opet makinom kako u shvaćanju Buckleovom — a ob ocjeni etičnoj ne može isto tako biti govora.

Tako je poviest tumačio Bossuet i drugi providencijalisti.

Mi to dakako zabacujemo. Po našoj definiciji poviest je slobodna volja čovječanstva. Ona tvori dobre ili zle čine, već prema tomu, kakve motive odabire. Ali za sve te čine sigurno ima odrazište, od koga se oni odbijaju i vraćaju na uzručnike.

To je ona „ruka“, koju no toli često vidimo u poslovanju ljudskom, nu nikad gdje sudjeluje, nego samo gdje nagradjuje ili kazni. Po tom je dakako svako djelo čovječanstva izključivo njegovo djelo a nipošto djelo one ruke. Ova ruka nadolazi tekar iza djela, i stavlja svoju razsudnu mjeru na nj, da raz-